

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні

ОНУФРІЙЧУК ГАННА ІВАНІВНА

УДК 81.161.2'373.39

**ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ
ЕТНОФРАЗЕОЛОГІЇ: АСОЦІАТИВНЕ ПОЛЕ «ЛЮДИНА В КОЛІ
ІНШИХ ІСТОТ»**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ 2016

Дисертацією є рукопис.

Працю виконано у відділі слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор
Жайворонок Віталій Вікторович,
провідний науковий співробітник відділу
російської мови Інституту мовознавства
імені О. О. Потебні НАН України

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Мойсієнко Анатолій Кирилович,
завідувач кафедри української мови та
прикладної лінгвістики Інституту філології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

кандидат філологічних наук, доцент
Гнатюк Ірина Святославівна,
старший науковий співробітник відділу
лексикології, лексикографії та структурно-
математичної лінгвістики Інституту
української мови НАН України

Захист відбудеться «17» січня 2017 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.172.01 Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4.

Автореферат розіслано « 12 » грудня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук, доцент

В. І. Ярмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Визначальною ознакою будь-якої нації є її мова, яка репрезентує одну з найважливіших ознак людства, виступає тим генетичним кодом, який єднає покоління, засвідчує її ідентичність, є найвищим виявом людського спілкування. Водночас слово є тією сходинкою, яка дає поштовх до усвідомлення своєї національної мови та виступає «своєрідним показником сили та висоти культури кожного народу» (В. фон Гумбольдт).

Фразеологія, виступаючи невід'ємним складником мови, містить багатий матеріал про звичаї, традиції, вірування, історію, ідеали, мрії та сподівання народу. У сталих сполуках цього типу відображено взаємовідносини між людьми, фізичний і психологічний стан людини, плоди її розумової діяльності, різноманітні характеристики та влучні оцінки. Фразеологізми етнокультурознавчого змісту привертають великий інтерес серед дослідників рідного слова. Вивчення фразеології в концептуальному та етнокультурному висвітленні започаткували Б. Грінченко, М. Костомаров, А. Кримський, О. Потебня, М. Сумцов та ін. Уявлення про «фразеологічну картину світу» базується на постулаті В. фон Гумбольдта про те, що «людина думає, починає й живе тільки в мові».

Етнолінгвістичні дослідження здебільшого ґрунтуються на антропоцентричній основі розуміння мовних явищ та розкривають роль мови як суспільного явища в системі духовних цінностей етносу. Сучасні дослідження у цій галузі репрезентовані працями Є. Бартмінського, А. Вежбицької, Є. Верещагіна, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, В. Костомарова, У. Коваль, В. Русанівського, О. Тищенко, М. Толстого, О. Селіванової та ін.

Досліджуючи фразеологічні одиниці в етнолінгвістичному плані, спостерігаємо широке поле фразем, безпосередньо пов'язаних з тваринним світом. Вони закодовують світосприймання народу, його вірування і тим самим стають своєрідними етнокультурними знаками матеріального та духовного досвіду етносу.

Актуальність дисертаційної праці зумовлена необхідністю вивчення лінгвокультурного потенціалу фразеологізмів асоціативного поля «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ», з'ясування внутрішньої форми етнофразеологізмів на позначення тваринного світу, виокремлення позитивних і негативних рис характеру людини та тварини, а також визначення концептуальної та етносимвольної картини світу у фразеополі «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ», що в подальшому сприятиме опрацюванню теорії мовної одиниці загалом. Ґрунтового дослідження фразеополя, зазначеного вище, досі не було. Етнофразеологізми на позначення тваринного світу через призму анімістичного світогляду народу роблять працю комплексною, а проведення асоціативних паралелей між людиною та твариною дозволяє простежити уособлення різних тваринних рис характеру людини чи навпаки.

Зв'язок праці з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в межах наукової теми відділу слов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України «Східнослов'янський глотогенез і динаміка лінгвальних рівнів української мови в загальнослов'янському контексті» (державний реєстраційний номер теми 0213U003683).

Мета дисертаційного дослідження – на матеріалі української етнофразеології відстежити тенденції розвитку фразеологічних одиниць на позначення асоціативного поля «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ», також з'ясувати особливості внутрішньої форми етнофразеологізмів та їхньої ролі у формуванні мовної картини світу. Для реалізації поставленої мети вважаємо за необхідне розв'язати такі **завдання**:

- простежити взаємозв'язок образних фразеологічних одиниць з віруваннями та обрядами наших предків;
- з'ясувати образність та символіку етнофразеологізмів;
- окреслити внутрішню форму фразеологічних одиниць на позначення концепту «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ»;
- розкрити природу сакральності народного слова та виразу;
- визначити концептуальну картину світу на тлі етнофразеології;
- окреслити групи найпродуктивніших одиниць в межах асоціативного поля «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ»;
- здійснити спробу лексикографічного опису сталих мовних одиниць на позначення фразеополя «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ».

Об'єктом дослідження виступають образні фраземи, які відтворюють анімістичний світогляд народу, символічність його мислення і мовлення.

Предметом дослідження є мовні одиниці на позначення рис характеру людини та тварини у фразеополі «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ».

Джерельною базою дисертаційної праці служить авторська картотека етнофразеологічних сполучень, компаративних зворотів, паремійних одиниць, що налічує понад 1500 етнофразеологічних сполучень (серед яких 125 – найменування тварин), зібрана шляхом опрацювання академічних видань фольклорних текстів. Використано дані етимологічних, фразеологічних, релігієзнавчих, тлумачних, діалектних, міфологічних, філософських, лінгвістичних, перекладних словників, а також словників символів, омонімів, синонімів, антонімів. Використано етнографічні праці Г. Булашева, О. Воропая, В. Жайворонка, М. Номиса, І. Огієнка, М. Пазяка та ін.

Методи і прийоми дослідження. Під час дослідження використовуємо такі методи: порівняльно-історичний, компонентний, методику зіставлення мовних одиниць та співвіднесеності з елементами концептуального аналізу, методику кількісних підрахунків, методику лексикографічного опису. Також застосовуємо новітню методику асоціативних полів.

Наукова новизна праці зумовлена тим, що вперше проведено комплексний аналіз українських образних фразеологізмів на позначення фразеополя «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ». Висвітлено одне з

найактуальніших питань сучасної етнолінгвістики – дослідження фразеологічних сполук на позначення людини і тваринного світу з використанням новітніх методів та прийомів. Також уперше зібрано та описано мовні засоби вираження позитивних та негативних рис людини, які ототожнюються з тією чи іншою істотою. Проведено асоціативні паралелі на позначення основних рис характеру людини і тварини. Виокремлено зоофраземи на позначення фразеополя «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ», які характерні для народного мовлення, та здійснено їхній лінгвокультурний опис, який ґрунтується на аналізі асоціативних зв'язків: *людина ↔ вовк*, *людина ↔ собака / пес*, *людина ↔ бик*, *людина ↔ коза / цап*, *людина ↔ осел*, *людина ↔ качка*, *людина ↔ гусак (гуска)*, *людина ↔ півень / курка (курча, квочка)*, *людина ↔ лебідь*, *людина ↔ сокіл*, *людина ↔ зозуля*, *людина ↔ змія / гадюка (гадина) / вуж*, *людина ↔ бджола* та ін., що підтверджується багатим фактичним матеріалом.

Теоретичне значення праці полягає в тому, що на основі багатоаспектного аналізу образних фразеологізмів на позначення асоціативного поля «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ» зроблено нові теоретично важливі висновки, які можуть бути цінними в подальшому опрацюванні загальних та окремих проблем етнофразеології, етнолінгвістики, фольклористики, культурології. Проведене дослідження дозволяє глибше зрозуміти культурологічні особливості етнофразеологічних одиниць на позначення тваринного світу через усвідомлення людини. Матеріали та висновки дисертації можна продуктивно використати для поглиблення наукових знань про етномовну картину світу.

Практична цінність дисертації визначається тим, що отримані результати дослідження знайдуть своє застосування у лексикографічній практиці під час удосконалення лексикографічних описів та укладання фразеологічних, загальномовних, етимологічних, етнолінгвістичних, етнографічних словників. Теоретичні положення можна застосовувати у навчальних студіях не лише філологічного спрямування, а й етнопсихологічного, фольклорного, педагогічного тощо, під час викладання курсів з етнолінгвістики, фразеології, культурології, фольклористики. Зібраний матеріал розширить базу даних про семантику фразем української мови, а також може бути використаний для підготовки навчальних посібників для студентів філологічних факультетів та учнів середньої школи, під час написання курсових, магістерських та дипломних проектів.

Особистий внесок здобувача. У дисертаційній праці вперше здійснено спробу лексикографічного опису сталих мовних одиниць на позначення фразеополя «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ». Результати дослідження здобувачем отримано самостійно. Публікацій з теми, написаних у співавторстві, немає.

Апробація результатів дисертації. Працю обговорено й рекомендовано до захисту на засіданні відділу слов'янських мов Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України. Положення дисертації

апробовані на таких наукових форумах: II Міжнародній науковій конференції «Українська мова та її сакральність» (Чернівці, 2013); Міжнародній науковій конференції «Українська мова і культура у загальнослов'янському контексті: здобутки та перспективи» (Київ, 2014); XXIII Міжнародній науково-практичній конференції «Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні» (Київ, 2014); Міжнародній науковій конференції «Мова і культура» (Київ, 2014); на Національному радіо у передачі «Загадки мови» (Київ, 2014); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова: вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (Київ, 2014); V Міжнародній науковій конференції «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2015); на засіданні Ради молодих учених Інституту мовознавства НАН України (Київ, 2015).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображено в 7 авторських публікаціях, серед яких 6 надруковано в наукових виданнях, затверджених ДАК України як фахові, одна – у закордонному науковому виданні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, переліку умовних скорочень, списку використаної літератури та додатків. Загальний обсяг праці 261 сторінка, з яких власне наукове дослідження складає 224 сторінки. Список використаної літератури налічує 259 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дослідження, його актуальність, новизну, визначено мету, конкретні завдання дослідження, матеріал дослідження, об'єкт, предмет та методи дослідження, зазначено наукову новизну, теоретичне та практичне значення, структуру праці, наведено відомості про апробацію результатів наукового доробку.

У **першому розділі** дисертації – **«Образна фразеологія як етномовне явище: методологія та методика дослідження»** – викладено теоретичні основи дослідження, з'ясовано зміст ключових понять дисертаційної праці (фразеологія, етнолінгвістика, фразеологізм, етнофразеологізм, фразеологічна картина світу, зоофразеологізм, образна фразеологія, знак, символ), подано аналітичний огляд основних досліджень з поставленої проблеми, розглянуто методи та методологію дослідження фразеологічних одиниць.

Особливий лексичний шар української мови, якому найбільше з-поміж усіх лексичних одиниць властива культурна маркованість, становлять фразеологічні одиниці. Формуючись у межах певної культури, вони відображають особливості менталітету народу, історичні умови формування етносу, його звичаї та традиції. Фразеологія національної мови збагачується і вдосконалюється, вбираючи в себе безцінні скарби приказок і прислів'їв, афоризмів, анекдотів, дотепів, каламбурів, мовних штампів і кліше. Сталі

мовні сполуки найвиразніше передають духовну спадщину нації, її культуру, світобачення, тісний зв'язок людини з навколишнім світом.

Фразеологія є об'єктом дослідження у працях: Л. Авксентьєва, М. Алефіренка, Я. Барана, В. Білоноженко, Н. Бабич, М. Демського, І. Гнатюк, В. Жайворонка, А. Івченка, В. Калашника, Л. Коломієць, М. Коломійця, Ф. Медведєва, Ю. Прадіда, В. Русанівського, Л. Скрипник, В. Ужченка, Г. Удовиченка, О. Юрченко. До вивчення фразеології також звертаються: М. Жуйкова, Ж. Краснобаєва-Чорна, О. Левченко, К. Мізіна, О. Селіванова, М. Скаб, Д. Ужченко, Т. Цимбалюк-Скопненко та ін.

Серед дослідників фразеології йде дискусія щодо самого поняття «фразеологія» в широкому та вузькому його розумінні. У нашому дослідженні дотримуємося думки тих науковців, які вивчають фразеологічний склад української мови в широкому аспекті, адже вузьке розуміння стійкості структури фразеологізмів практично не прийнятне, оскільки за межами фразеології залишається велика кількість мовних одиниць. До її складу включаємо не лише сталі образні фразеологізм й словосполучення, але й образні фразеологізми реченнєвого типу – паремії, крилаті вислови, цитати тощо (В. Жайворонок).

Оскільки навколишній світ людини постає в образах, то вона й мислить образно, творить одиниці мови, внаслідок чого і виникають образні фразеологізми. За час свого функціонування образна фразеологія пройшла складний шлях становлення, який можна схематично так змодельовати: знак (вираз) → образ → символ.

Мова відбиває етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, тобто ментальність етносу як національну специфіку людського світосприйняття. Фразеологічні одиниці передають інформацію про навколишній світ образами, але водночас транслюють стереотипні уявлення, етнокультурні смисли та вірування. Образ виступає суб'єктивним елементом, вилученим з обрядової пам'яті, тому йому притаманні суб'єктивні властивості. Образи, якими оперує людина, включають у себе не тільки раніше сприйняті предмети й явища. Їхнім змістом може також стати попередній досвід людини, що яскраво відображають фразеологічні одиниці. Важливого значення при цьому набувають асоціації. На основі образного сприйняття виникають вторинні образи, асоціативні зв'язки, перенесення ознак з одного предмета чи явища на інше, що будуються на певній ознаці, яка є характерною для порівнюваної тварини чи птаха. Так, образ *хитрої* людини уособлює *лисиця*, образ *сили* – *кінь*, *віл*, образ *працьовитості* – *бджола* тощо. При цьому образ і риса (якість), яка його супроводжує, настільки зливаються, що перший поступово набуває ознак символу. Образи-символи не є індивідуальними для кожного мовця, адже вони складаються в мовному середовищі та закріплюються в ньому.

Природа символу в будь-якому аспекті здавна хвилює вчених різних галузей науки. До проблеми символу одночасно зверталися філософи,

психологи, культурологи, фольклористи, лінгвісти та ін., адже вона пов'язана з розумінням природи мови, з проблемою власне мислення як процесу. Зазвичай символіка разом з народними віруваннями, релігією посідає одне з найважливіших місць у мовленнєвій системі людини, базуючись на основі метафоричності.

Символіка явища, речі чи предмета яскраво виражена в етнофразеологізмах – своєрідних індикаторах культури, в яких зафіксовано світогляд народу, його вірування, його асоціації з навколишнім світом, закріплено багатовіковий культурний досвід мовців.

У дисертації визначаємо символіку тваринного світу, яка характерна для народного мовлення і є ключовою у дослідженні. Наприклад, виокремлюємо символи собаки / пса – *мов (як) собака на посвист*; kota / кішки – *любить як кіт сметану*; гадюки – *чорний як гадюка*; слимака – *як (мов, ніби) той слимак*; метелика – *в очах замиготіли (замигтіли) білі (веселі, грайливі) метелики* тощо.

Отже, фразеологічні одиниці є вагомою часткою національної культури, що так чи інакше відбивають етнокультурні, народнопсихологічні й міфологічні уявлення, переживання, світосприйняття. За їхньою допомогою формується образ реального чи уявного світу, яким його бачить народ. Для дослідження фразеологічних одиниць прийнятними, на нашу думку, є всі методи та форми дослідження, які дозволяють пізнати внутрішню сутність мовних одиниць, зануритись у глибини народної творчості, народної культури.

У другому розділі дисертації – **«Етнокультурна концептологія образних фразеологічних одиниць»** – здійснюємо спробу пізнати внутрішню форму фразеологічних одиниць на означення асоціативного поля «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ». Окреслюємо концептуальну картину світу, яка реалізується на тлі етнофразеології.

Важливим чинником у з'ясуванні семантики сталої мовної одиниці є з'ясування внутрішньої форми фразеологізму, що на даний час є актуальним у дослідженнях багатьох науковців. Погоджуємося з думкою дослідників про те, що види фразеологічних одиниць залежать від їхньої внутрішньої форми. Вперше термін «внутрішня мовна форма» використав у своїх дослідженнях В. фон Гумбольдт, представник німецького класичного гуманізму. Згодом погляди науковця підтримав у своїх працях О. Потебня, який слушно зауважував, що внутрішня форма існує у двох виявах: «як найближче етимологічне значення, і як центр образу». При цьому О. Потебня звертав увагу на психологічний аспект слова, спрямованого на виявлення способу, за допомогою якого *слово=знак* набуває характеру мовної одиниці з певним змістом. Внутрішня форма – це елемент семантичної структури фразеологічної одиниці, тісно пов'язаної з образністю. Вона формує образ та усвідомлюється мовцями як відтворення реальних процесів навколишнього середовища. Образне світосприймання в основному ґрунтується на метафоризованому осмисленні буття, традицій, звичаїв, обрядів, вірувань із

урахуванням психоповедінкових архетипів, емоційно-почуттєвої цілісності «української душі» та лежить в основі творення фразем української мови, їхньої внутрішньої форми. Це засвідчують приміром такі фразеологічні одиниці: *життя собаче; вбрався як до ведмедя в куми; погнався за зайцем та коневі голову злавав; дочитався до білого лебедя*.

Семантика фразеологізмів залежить від ряду лінгвістичних та екстралінгвальних чинників, від зміни структури фразеологізму, його значення, місця у сфері мовлення. Розрізняємо фразеологізми, сформовані на основі контрасту, паралелізму, синонімії тощо, які відбивають протилежні, зіставні чи схожі поняття (*і замерз як пес, і голодний як собака; ні вовк ні заєць; ні сич ні сова; ні пес ні баран*); порівняльні звороти посилювального типу (*щебече як соловейко, а кусає як гадина*); тавтологічні звороти з підсилювальним порівняльним значенням (*баран бараном; свиня свинею*); фразеологізми, що постали на основі широковживаних терміносполучень (*перша ластівка*).

В основі внутрішньої форми будь-якої символізованої фраземи лежить образне світосприймання, що ґрунтується на метафоризованому осмисленні буття, традицій, звичаїв, обрядів, вірувань. Власне, це спонукає до вичленовування народних фразеологізмів, особливе місце серед яких належить пареміям, пор. паремії, пов'язані з поведками тих чи інших тварин: *«Кожна корова своє теля лиже», «Доки рак свисне»* тощо.

Народна мова відбиває мислення свого носія, його світосприймання, специфіку життя, культури, реагування на довкілля, оцінки його реалій тощо. Серед мовних одиниць фразеологізованого типу виділяємо стійкі концептуальні мовні ланцюги, які передають асоціативні зв'язки, напр.: **людина** ← [*швидкість*] → **кінь**; **людина** ← [*вірність*] → **пес / собака**; **людина** ← [*боягузтво*] → **заєць**; **людина** ← [*хитрість*] → **лис (лисиця)** та ін.

Слова-образи як ключові одиниці фразеологічних зворотів і паремій відтворюють властиве народові світобачення, національний колорит, навіяний гумором, іронією, іноді гротеском, напр.: *боязливий як заєць; блудливий як кішка; мов спасівська муха усім очі виїдає* та багато інших.

У мовних одиницях народного світосприйняття яскраво відображається сакральність нашого мовлення, що має не лише матеріальне вираження, але й відображає духовні глибини, навіяні уявним потойбічним світом. Взагалі науковці сакралізацію трактують як надання предметам, явищам, діям, людській свідомості надприродного значення, внаслідок чого вони виводяться за межі «природних зв'язків», потрапляють у позицію виняткової ваги, цінності і на цій підставі вимагають благоговійного ставлення до себе. Фразеологічний аспект концептуалізації сакральної сфери поданий у працях М. Жуйкової, А. Коваль, Л. Савченко, М. Скаба.

Сакральне світосприйняття народу яскраво виражається у мовних одиницях, які передають анімізм та анімітизм давніх вірувань. Адже давня віра була анімістичною, тобто людина вірила, що все довкола неї живе (чує, розуміє, має свої бажання, бореться за своє існування, як усяка жива істота),

а тому до природи первісна людина ставилась, як до істоти живої (І. Огієнко). Культ природи стояв в основі первісного релігійного світогляду, коли релігія була одухотворенням усього довкілля.

Сакральність народного мовлення яскраво проявляється у фразеологізмах, які найвиразніше передають народний дух і нев'янучу красу. У мовних одиницях такого типу найяскравіше виявляється національна особливість і самобутність. Специфічні мовні формули передають закодовану інформацію про минуле наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінювання всього сущого. Такі мовні одиниці акумулюють культурні надбання народу, тільки їм притаманним способом маніфестують дух і його неповторність, характерну ментальність. Етнофразеологізми відтворюють історичні події й соціальне життя, вирізняють найменші порухи людського серця, розповідають про неосяжний світ людських почувань, вражаючи точністю асоціацій між природою, звичайними життєвими фактами і людською поведінкою, емоціями й учинками. Вони – скарбниця поетичних уявлень народу.

Серед досліджуваної групи мовних одиниць відзначаємо чимало фразеологізмів з відповідною образною основою, взяті з тексту Біблії, які позначають певну концептосферу й передають сакральність, напр., *терновий вінок, агнець Божий, блудна вівця, блудний син, нести свій хрест, як з хреста знятий, манна з небес* та ін. Чимало фразеологізмів такого типу стали народними, на зразок *заблудла (заблукана) вівця*, так кажуть про людину, котра збилася зі шляху. У тексті Євангелія – це образний вислів про людину, яка може помилитися, але Бог дбає про її навернення (Матв. 18:12 – 14); пор. ще біблійний вислів *відділяти овець від козлищ* на означення розмежування поганого й доброго (Матв. 25:31 – 33).

Характерним для народного мовлення є образ *вовка*, що символізує ненажерливість, голод, лицемірство, жадібність, напр.: *голодний як вовк; вовк кишки догризає* тощо. Часто ця лексема вживається також у переносному значенні. Наприклад, про досвідчену людину кажуть: *морський вовк; старий вовк; стріляний вовк*, а про сміливу – *впіймати (піймати, спіймати, вхопити) вовка за вухо*. Сакральність цього символу виявляє себе в різдвяній обрядовості.

Одним із найчастіше вживаних нині фразеологізмів є *вовк в овечій шкурі*, який знаходимо в Біблії «Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас у одежі овечій, а всередині – хижі вовки» (Матв. 7:15). Зазвичай так кажуть про лицемірну людину, котра свої лихі наміри ховає під личиною добрودушності, чесності, лагідності, пор. також цікавий сталий вислів *вовк вовка не з'їсть*.

Досліджуючи фразеологічні одиниці, спостерігаємо, що фраземи на позначення тваринного світу, поряд з іншими тематичними групами, витворюють фразеологічну картину світу. Проте проблема ролі фразеологічних одиниць у відтворенні картини світу ще не розв'язана. Водночас фразеологізми часто творяться на основі сакральності. Адже

сакральне світосприйняття народу яскраво виражається у мовних одиницях, які передають анімізм та анімітизм давніх вірувань.

У третьому розділі дисертації – «Асоціативні паралелі фразеополя «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ» – розкриваємо асоціативні паралелі, які виникають між людиною та твариною, що найвиразніше постають у контексті народного світогляду та мовлення.

Етнофразеологізми тісно пов'язані з навколишнім середовищем мовця, з його оточенням. Саме тому тварини, їхнє походження, характерні особливості, іноді й зовнішній вигляд, навіяні багатьма українськими легендами, переказами, віруваннями та прикметами. У зв'язку з тим у мовленні визначаємо ряд асоціативних паралелей між людиною та твариною, наприклад, *людина ↔ баран*, *людина ↔ бик (бич)*, *людина ↔ вівця (ягня)*, *людина ↔ віл*, *людина ↔ кінь (кобила)*, *людина ↔ кіт (кішка)*, *людина ↔ коза (цап)*, *людина ↔ корова (теля)*, *людина ↔ осел*, *людина ↔ свиня (поросся, кнур)*, *людина ↔ собака (пес)* та ін. Розглянемо наведені пари детальніше.

Людина ↔ баран. У давнину *баран* (він же *овен*) – символ чоловічого першопочатку, творчої енергії, родючості, оновлення, багатства, гідності, тому його зображенням прикрашали ножі, поясні бляхи, керамічний посуд. Баранячі роги – емблема земної рослинності, її пробудження і розквіту навесні; баран з «великими рогами» часто є персонажем народних замовлянь.

Досліджуючи народне мовлення, спостерігаємо, що власне саме лексема на позначення тварини «баран» породила ряд інших найменувань: узагальнене збірне поняття, коли на певну кількість людей, що не зовсім розуміються у деяких справах кажуть «барани»; вид народної гри в м'яч; сьома фігура у дитячій грі в м'яч; народна назва сузір'я Овен. Ця лексема лежить і в основі творення багатьох фразеологічних зворотів, які відображають асоціативну паралель *людина-баран*. Наприклад, якщо людина підступна, то кажуть: *добрий баранчик*, *та по-вовчому виє* або *одного барана два рази не ріжуть* – у житті все відбувається один раз, повторень не буває, кожна мить життя особлива. Назва цієї тварини породила в народному мовленні, зокрема на Буковині, лексему «баранець», що є ключовою в основі фразеологічної одиниці, яка функціонує у формі загадки: *Повний хлів овець, а між ними баранець* (відгадка: церква, люди, піп).

Людина ↔ вівця (ягня). У народному мовленні вівця виступає символом невинності, покірності, іноді засвідчує безсилість, боязнь. Тому застерігають: *хто стається вівцею, того вовк з'їсть*.

Вівця – символ простоти і невинності, особливо в ставленні до всього злого; живе втілення непротилежності злу насиллям.

Символіка, пов'язана з цією твариною, породила також сталий мовний вислів *Божі (Адамові, Петрові) вівці*, тобто літнє мерехтіння повітря. Зазвичай таке явище буває у спекотний сонячний день, коли здається, що земля зійшлася з небом і на мерехтливому горизонті ніби табун туманних

овечок одна за одною біжать. Про таке мерехтіння кажуть: *«Петро вівці жене»*, бо буває це, зазвичай, у Петрове свято.

За поведінкою цієї тварини передбачали погоду, пор.: *овеча вовна волога на дотик – перед дощем*, а також є прокльони із символом *вівці*: *та йому оділлуться овечі сльози*.

Людина ↔ коза (козел) / цап. Серед одомашнених тварин важливе місце в народній символіці займає коза як символ воскресіння предка народу.

Автори «Словника символів культури України» зазначають, що коза «символ малозначущості, скептицизму і недовіри, образ людини, на яку постійно «звалюють» чужі провини». Водночас коза – це алегоричний образ. У народному мовленні використовують біблійний образ *«жертвовного козла (цапа)»*, *«козла (цапа) відпущення»*, що в сучасній мові означає людину, на котру звалюють чужу провину, відповідальність за інших. Ці вислови сягають староеврейської традиції покладання гріхів усього народу на живого козла. Порівняймо ще прокльони із компонентом коза: *щоб тобі віку як у кози хвіст; щоб тобі дика коза приснилася*.

Символом воскресіння предка народу після наглої смерті постає образ тварини у різдвяних обрядах. До наших днів зберігся обряд водіння «кози» – старовинна святкова вистава-обрядодія на Різдво або під Новий рік. У народному мовленні постало стійке фразеологічне сполучення *водити козу* на означення «тривалий час святкувати що-небудь по гостинах або питних закладах».

У народній творчості тварина символізує в'їдливість, вередливість, ненажерливість, нерозумність, малокорисливість.

Коза в народному мовленні часто виступає дійовою особою у казках та є об'єктом традиційних порівнянь: *стрибає як коза; витріщатися як коза на різника*.

Крім символу кози, в українській етнофразеології побутує символ козла чи цапа. Як цап, так і козел – об'єкти глузування і насмішок, недовіри, малозначущості, низької ціни, марних надій. Спостерігаємо це у прислів'ях: *від козла ні шерсті, ні молока; поставили козла город стерегти; не буде з цапа вовни; послушав цапа – і сам у барани попав; на здоров'я козі, що хвіст довгий; коза на базар не хотіла та її повели* тощо.

Людина ↔ соловей. Соловей – Божа, свята пташка, символ бога-громовика. Як і більшість весняних птахів є вісником весни, тому спів солов'я асоціюється з весною.

Символіка птаха досить різноманітна. Наприклад, солов'єм називають людину, яка має гарний, переважно високий голос і володіє мистецтвом співу. У народній пісенній творчості соловей – це символ волі: *в кожного солов'я пісня своя*. Іноді – це парубок, улюбленець дівчат. Також соловей символізує милого, наприклад, у пісні про перевіз, де дівчина нікого не слухає, хто просить про перевіз, бо *«соловейко не щебетав»*, а коли про перевіз просить милий, приспів красномовно свідчить про згоду, щирі почуття.

Символ солов'я знаходимо у фольклорних творах, зокрема у колядках, де птах пробуджує світ, несе радість і веселощі. Водночас цей птах є символом у похоронних голосіннях.

У народі соловейком називають старовинну дитячу іграшку-свисток, зроблену у вигляді пташки, в основі назви цієї іграшки є дзвінкі звуки, які вона видає і які схожі на спів солов'я, пор.: *Внучатам із клуночка Гостинці виймала, А Карпові соловейка Та коників пару* (Т. Шевченко).

Людина ↔ саранча (сарана). Сарана (саранча) здавна вважалася «карою Божою», бо нальоти сарани не раз знищували посіви. У народних віруваннях є легенда, що ніби у сарани на крилах є напис, щоразу новий, про те, за які саме гріхи людські цього разу послано Господом сарану. Як кара Божа, сарана жодними засобами не може бути винищена; навпаки, чим більше вбивати її і гнати, тим більше завдасть вона шкоди. А звільнитися від сарани можна тільки молитвою.

Асоціативні зв'язки комахи та людини спричинили до появи приповідки у народному мовленні: *«То – чиста сарана, що одним кінцем їсть, а другим гидить»* тощо. У мовленні буковинців надibuємо на прокляття з символікою цієї комахи, наприклад: *Агі на тебе, сарано нечиста!*

Часто у мовленні використовується лексема *саранча* на позначення великої кількості людей як уособлення зажерливої і руйнівної сили, пор.: *То [пани Польські] була здавна, ще за гетьманичини, голодна ненажерлива сарана, котра налетіла з Польщі на вільні степи розкішної України... Жерти, трошити – одна в неї здавна думка...* (Панас Мирний).

Отже, тісний контакт людини із тваринним світом спонукає до проведення асоціативних паралелей та з'ясування їх ролі у житті людини. На основі образного мислення, метафоризації, на основі окремих уявлень, в процесі переосмислення образу і виникають певні асоціативні зв'язки. Людина виявляє своє бачення дійсності крізь призму індивідуальної асоціативної картини світу, що формується в період її становлення в певному соціальному, культурному, ментальному та лінгвістичному просторі, закарбовується у її підсвідомості.

У четвертому розділі дисертації – **«Лексикографічний опис етнофразеологізмів на позначення рис характеру людини»** – здійснюємо спробу лексикографічного опису фразеологічних одиниць на позначення асоціативного поля **«ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ»**.

Відзначимо, що для творення етнофразеологізмів використовуються родові назви тварин, зумовлені семантикою фразем. Асоціативно-порівняльна характеристика зоофразеологізмів опосередковує зміст фразем та відображає етнозв'язок між концептосферами ЛЮДИНА та ТВАРИНА: *голодний (злий) як собака; надутий як сич; загойться як на собаці; глухий як тетеря; здоровий як віл; сивий як голуб (як лунь); чорний як сім галок; надутися як індик*. У народному мовленні склалися відповідні стереотипи, за якими закріпились певні якості, риси характеру, наприклад: *собака* –

відданість, заєць – боягузтво, лис – хитрість, бджола – працювитість, змія – підступність, обачливість, павич – гордовитість, свиня – нахабство, риба – мовчазність і т. ін.

Здійснюючи лексикографічний опис етнофразеологізмів на позначення рис характеру людини, відзначаємо позитивні та негативні риси вдачі, притаманні як свійським, так і диким живим істотам. Наприклад:

БІК (ч.) – велика свійська рогата тварина; самець корови. **П о з и т и в н і** риси – безневинність, кмітливість (енергійність, жвавність), рішучість (енергійність), сила (міць): ** за каплю молочка та так бити бичка; * за ложку молока не вбити бика; ** скаче (ганяє) як куций бик по череді; * бігає мов кручений бик по череді; * брати (брав, взяти, візьме, хапаючи, хапати) бика за роги (налигача) тощо.* **Н е г а т и в н і** риси – безпощадність (жорстокість), безтурботність (байдужість), безхарактерність, високомірність (пихатість), гордовитість, забудькуватість, запальність, крикливість, нав'язливість, невпевненість, незграбність, ненаситність, неосвіченість (недалекоглядність), повільність, підлість (підступність), скупість, упертість: ** мачусі жалко дитяти як бикові теляти; * бика голова не боліла як корова теля родила; * най той бик здохне, що його корова б'є; ** пишається (величається) як куций бик у череді тощо.*

КІШКА (ж.) – свійська тварина родини котячих, що знищує мишей і щурів. **П о з и т и в н і** риси – вірність, граційність, здібність: ** вірна кішка; ** пробігає мов кішка; * спосібний кішці хвоста зав'язать.* **Н е г а т и в н і** риси – боягузтво, жадібність (ласість), ледачість, лицемірство, насміхання (знущання), неосвіченість, підступність, прискіпливість, провина (стурбованість), сварливість (агресивність), улесливість, хижість: *** забився як кішка; ** гребє як кішка лапою; * нашій кішці миші хвоста від'їли; * ласа кішка до риби, та в воду лізти не хоче; * облесливий друг схожий на кішку: спереду ласкає, а ззаду кусає; * кітці смішки (іграшки), а мишці слізки тощо.*

ЛІС (ч.) – хижий ссавець родини собачих з цінним рудим або сріблястим хутром і з довгим пухнастим хвостом. **П о з и т и в н і** риси – досвідченість, мудрість (освіченість), передбачливість (обережність), цілеспрямованість (завзятість): ** старого лиса не виведеш (виманиш) з ліса; * тяжко старого лиса ловити; * старого лиса не ошукаєш; * старого лиса тяжко зловити; * старий(а) лис; ** мудрий як лис тощо.* **Н е г а т и в н і** риси – злорадство, жорстокість, злодійкуватість, ласість, підлабузництво (підлещування), підступність, хвалькуватість, хижість, хитрість: ** лиса вбили – курям радість; * лис старіє, але не добріє; ** обкис як лис; ** видушив як лис кури; * де піде лис, то всюди увис; ** ласий як лис на кури; * вити (завивати, крутисся) лисом тощо.*

СОВА (ж.) – хижий нічний птах з великою круглою головою, великими очима й коротким гачкуватим дзьобом. **П о з и т и в н а** риса – мудрість:

*

образне

**

у порівнянні

****головатий як сова.** Негативні риси – брехливість, боягузтво, впертість, гордовитість, нав'язливість, невдоволеність (озлобленість, образливість, похмурість), недосвідченість, непорядність, недоумкуватість, самолюбство (зазнайкуватість), хвалькуватість, хижість, хитрість: **сова плаче – сліз не має; **не бачила сова орла (сокола) як уздріла, то аж зомліла; *коли сова заструбіє, то вище сокола літає; *не бачить сова, яка сама (зате інших бачить); **вчепився як сова кігтями; **виглядає як сова* тощо.

В'ЮН (ч.) – надзвичайно рухлива риба з видовженим гнучким тілом. Позитивні риси – спритність (кмітливість, прудкість): ***спритний як в'юн.* Негативні риси – брехливість, жорстокість, непосидючість (хитрість), підступність: **в'юном звиватися; **кидається як посолений в'юн; *ходити в'юном; **крутиться як (мов) посолений в'юн; **збивається (в'ється, крутиться) як (мов, ніби) в'юн в (на) посолений (в ополонці, на сковороді, посолений, в очереті)* тощо.

ЖУК (ч.) – комаха ряду твердокрилих, в якій верхні тверді крила захищають нижні прозорі крила, за допомогою яких літають. Позитивні риси – жвавість (енергійність, непосидючість), досвідченість: ***риється як жук у навозі; **в'ється як жук; **ворушиться мов жук у снопі; *битий жук.* Негативні риси – егоїстичність, корисливість, недоумкуватість, підступність, хитрість: **захотіли в жука меду; *в гостях (полі, степу) й жук м'ясо; *жуки у голові; *попалась жучку в ручку; *кожн(ий) жучок в свою (свою) доріжку (доріжкою) тягне.*

ХРОБАК (ч.) – безхребетна тварина, яка пересувається, вигинаючи своє м'яке, видовжене тіло. Позитивні риси – везіння, енергійність: **трафілося (трапилос) хробаку раз на віку влізти на моркву; **в'ється як хробак.* Негативні риси – високомірність, страх, стурбованість (підозрілість): **заліз хробак у хрін та й гадає, що луччого немає; *не той хробак страшний, що я його з'їм, а той, що мене з'їсть; *кожний має свого хробака.*

Лексикографічний опис зоофразем допомагає з'ясувати механізм творення цих фразеологічних одиниць, встановити специфіку символічного змісту та його вплив на семантику фраземи. Зооніми, які виступають компонентами фразеологізмів, будучи основними носіями символіки, втілюють стереотипні уявлення людей про тваринний світ та образно-асоціативне його сприймання.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** узагальнено результати наукового дослідження.

1. Первинною ознакою фразеологізму є образність. На основі образів сприйняття виникають вторинні образи. В основі творення образних фразеологізмів лежать асоціативні зв'язки, перенесення ознак з одного предмета чи явища на інший предмет або інше явище, а також через порівняння. Символіка фразеологізмів яскраво відбиває етнопсихологічні

особливості носія мови й демонструє вплив мови на формування менталітету народу. Фразеологічний склад мови продуктивно досліджувати у руслі взаємозв'язку понять «мова-культура-етнос».

2. Внутрішня форма етнофразеологізмів репрезентує семантику фразеологічної одиниці, в основі якої лежить образне світосприйняття, що ґрунтується на метафоризованому осмисленні буття, традицій, звичаїв, обрядів, вірувань.

3. Етнофразеологізми виступають особливими мовними одиницями, які є засобом зберігання і передачі культурної інформації про людину та навколишній світ. Концептуальну картину світу вбачаємо в системі понять про реалії довкілля, системі смислів, які втілюються за допомогою концептів. Фразеологічна концептуалізація тваринного світу відображена в ареальній фразеології. Важливим аспектом аналізу стійких мовних одиниць етнолінгвістичного характеру є асоціативні зв'язки, які виникають унаслідок ототожнення людини з довкіллям. Це яскраво виявилось в результаті проведення паралелі між людиною та твариною.

4. Серед етнофразеологізмів простежуємо стійкі концептуальні ланцюги мовних одиниць, які відображають асоціативні зв'язки вдачі людини та інших істот. Серед зібраного фактичного матеріалу відзначаємо значну кількість висловів із символами *вівця, віл, ворона, кінь (кобила), кіт, коза, корова, курка, собака (пес), свиня, горобець, сорока, сова, ведмідь, вовк, лис, миша, заєць*. Спостерігаємо найбільшу кількість прикладів етнофразеологізмів із символом *собаки (пса)*. Це зумовлено тим, що зазначена тварина найтісніше пов'язана з життям людини, супроводжуючи її від народження до смерті.

5. Уособлення, образність як основний елемент творення фразеологізму сприяє ототожненню позитивних та негативних рис характеру людини, які вбачаємо як у свійських, так і в хижих істотах. Серед позитивних виділяємо *працьовитість, жвавість, швидкість, дружність, радість, вірність, цілеспрямованість, безкорисливість, уважність* тощо. Серед негативних виділяємо *незграбність, повільність, нестримність, гордовитість, норовистість, жадібність, упертість, неврівноваженість, недоумкуватість, байдкування, скнарість/скупість, ледачість* та ін.

6. Знаковість концептуалізації тваринного світу постає у фразеологізмах здебільшого на відображення психоемоційного, фізіологічного станів людини, її поведінкових характеристик. Тварини виступають також засобом образної характеристики людини, набуваючи при цьому різної символіки.

7. Семантика мовних одиниць, що становить лексико-семантичне поле назв тварин, відображає численні аспекти взаємодії людини з близькими або віддаленими, реальними чи міфічними, видимими або уявними просторовими сферами.

8. Здійснення лексикографічного опису етнофразем сприятиме створенню ідеографічних словників, що допоможе реконструювати

етномовну картину світу, створити образну картину мозаїчного типу, що відбиватиме світобачення нації, знання людини про навколишній світ у метафоричному переосмисленні та буде своєрідним ключем до розуміння укладу життя народу, його менталітету.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У 8 ПУБЛІКАЦІЯХ:

У фахових наукових виданнях:

1. *Онуфрійчук Г. І.* Внутрішня форма етнофразеологізмів як сталих мовних одиниць / Г. І. Онуфрійчук // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць. – Вип. 27. – К. : Університет «Україна», 2013. – С. 178–184.

2. *Онуфрійчук Г. І.* Сакральність етнофразеології як об'єкт наукового дослідження / Г. І. Онуфрійчук // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Вип. 659. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 94–96.

3. *Онуфрійчук Г. І.* Образна опозиція «ПЕС – ЛЮДИНА» в українській етнофразеології / Г. І. Онуфрійчук // Мова і культура (Наук. журнал). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. – Вип. 17. – Т. II (170). – С. 316–321.

4. *Онуфрійчук Г. І.* Символьна пара «ЛЮДИНА – КІНЬ» в українській етнофразеології / Г. І. Онуфрійчук // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 6: зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – С. 157–160.

5. *Онуфрійчук Г. І.* Біполярна опозиція «ЛЮДИНА – КІТ (КІШКА)» в українській етнофразеології / Г. І. Онуфрійчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Філологічні науки. Вип. 38. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. – С. 253–256.

6. *Онуфрійчук Г. І.* Людина в українській етнофразеології: біполярна опозиція «ЛЮДИНА – ТВАРИНА» / Г. І. Онуфрійчук // Мовознавство: Науково-теоретичний журнал. – 2015. – № 5. – С. 67–74.

У закордонних виданнях:

7. *Онуфрійчук Г. І.* Символьні характеристики української етнофразеології: біполярна пара «ЛЮДИНА – ТВАРИНА» / Г. І. Онуфрійчук // *Studia Ucrainica Varsoviensia* 4. – Warszawa, 2016. – С. 207–216.

В інших наукових виданнях:

8. *Онуфрійчук Г. І.* Фразеологія у контексті етнолінгвістичних досліджень / Г. І. Онуфрійчук // Українська мова та культура у

загальнослов'янському контексті: здобутки та перспективи: тези доповідей Міжнародної наук. конференції, 27–28 лютого 2014 р. – К.: Університет «Україна», 2014. – С.43–46.

АНОТАЦІЯ

Онуфрійчук Г. І. Лінгвокультурний потенціал української етнофразеології: асоціативне поле «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ». – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – Київ, 2016.

У дисертації на матеріалі етнофразеології відстежуємо тенденції розвитку фразеологічних одиниць на позначення асоціативного поля «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ», з'ясовуємо особливості внутрішньої форми етнофразеологізмів та їх роль у формуванні мовної картини світу. У праці виділяємо групи найпродуктивніших фразеологічних одиниць на позначення розглядуваного асоціативного поля, визначаємо походження та джерела поповнення певних шарів фразеологізованих сполучень, здійснюємо спробу лексикографічного опису сталих мовних одиниць на позначення фразеополя «ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ». Дотримуємося думки, що основним елементом творення етнофразеологізму, який сприяє ототожненню позитивних та негативних рис характеру людини на основі асоціативних зв'язків, є уособлення та образність, а також вірування народу.

Загальні теоретичні висновки дисертації дають можливість усебічно осмислити роль та місце етнофразеологізмів у концептуальній картині світу та сприятимуть укладанню етимологічних, фразеологічних, етнографічних словників.

Ключові слова: етнофразеологізм, зоофразеологізм, фразеологічна одиниця, сакральність, внутрішня форма, етносимвол, фразеологічна картина світу, асоціативні паралелі, фразеополе.

АННОТАЦИЯ

Онуфрийчук А. И. Лингвокультурный потенциал украинской этнофразеологии: ассоциативное поле «ЧЕЛОВЕК В КРУГУ ДРУГИХ СУЩЕСТВ». – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. Институт языкознания им. А. А. Потебни НАН Украины. Киев, 2016.

В диссертации отслеживаются тенденции развития фразеологических единиц, которые обозначают ассоциативное поле «ЧЕЛОВЕК В КРУГУ

ДРУГИХ СУЩЕСТВ». В работе выкладываем теоретические основы исследования, выясняем смысл ключевых понятий (этнофразеологизм, зоофразеологизм, фразеологическая единица, сакральность, внутренняя форма, этносимвол, фразеологическая картина мира, ассоциативные параллели, фразеополе). Определяем особенности внутренней формы этнофразеологизмов, а также указываем на их роль в формировании языковой картины мира, поскольку это является важным фактором в установлении семантики языковых единиц. В основе внутренней формы фразеологизма находится образное мировосприятие, основанное на метафорическом осмыслении бытия, традиций, обычаев, обрядов, верований. Значение и структура компонентов, содержание и форма таких единиц способствуют раскрытию внутренней формы.

В работе определяем группы активно используемых фразеологических единиц для обозначения рассматриваемого ассоциативного поля, указываем источники их происхождения, а также пополнения. Именно в таких языковых единицах раскрывается национальная особенность и самобытность, присущая специфическим языковым единицам, которые отображают культурные традиции и верования народа. На основе исследуемого материала делаем вывод, что символ – это образное представление, которое вызывает определенный круг ассоциаций в определенной языковой этнокультурной системе и представляет собой сложное и многоплановое понятие. Символика фразеологизмов ярко отражает этнопсихологические особенности носителя языка и демонстрирует его влияние на формирование менталитета народа.

Концептуальную картину мира рассматриваем в системе понятий о реалиях окружающей среды, системе смыслов, которые воплощаются с помощью концептов. Исследование этнокультурных концептов как языковых единиц, порожденных историко-культурным сознанием народа, или таких, которые характеризуются историческими и культурными наслоениями смыслов, обогащает теоретическую базу семантики украинского слова и высказывания. Как вербальный компонент человеческого мышления концепт передает знания посредством языка в форме культурной информации.

В диссертации мы придерживаемся мнения, что фразеологический состав языка необходимо исследовать в русле взаимосвязи понятий «язык – культура – этнос». Этнофразеологизмы выступают в качестве особых единиц, которые являются средством хранения и передачи культурной информации о человеке и окружающем мире. При этом культуру рассматриваем как систему, в которой синтезируются знаки и смыслы, создаваемые человеком в процессе мировосприятия.

Исследование фразеологизмов свидетельствует о том, что языковые единицы для обозначения животного мира, наряду с другими тематическими группами, создают фразеологическую картину мира. Концептуализация животного мира отражена в ареальной фразеологии. Способствует

возникновению этнофразеологизмов сакральность. Однако проблема роли фразеологических единиц в воссоздании картины мира ещё не решена.

Анализируя языковые единицы этнолингвистического характера, определяем ассоциативные связи, которые возникают вследствие отождествления человека с окружающей природой, а также проводим параллели между человеком и животным, который на основе олицетворения, образности, а также народных верований, способствуют отождествлению позитивных и негативных черт характера человека. Ведь в этнофразеологии весомое место занимают стойкие языковые соединения, которые обозначают названия животных и птиц. Их распространенность и универсальность подтверждает тот факт, что они активно используются в качестве образной характеристики человека.

В исследовании производим лексикографическое описание языковых единиц на обозначение фразеополя «ЧЕЛОВЕК В КРУГУ ДРУГИХ СУЩЕСТВ». Приходим к выводу, что лексикографическое описание таких фразеологических единиц, способствует установлению особенностей символического содержания и его влияния на семантику фразем. Зоонимы, которые выступают компонентами фразеологизмов, являясь основными носителями символики, воплощают стереотипные представления людей о животном мире и образно-ассоциативное его восприятия.

Общие теоретические выводы диссертации дают возможность всесторонне осмыслить роль и место этнофразеологизмов в концептуальной картине мира, а также могут использоваться при создании этимологических, фразеологических, этнографических словарей.

Ключевые слова: этнофразеологизм, зоофразеологизм, фразеологическая единица, сакральность, внутренняя форма, этносимвол, фразеологическая картина мира, ассоциативные параллели, фразеополе.

ABSTRACT

Onufriichuk H. I. Linguistic and Cultural Potential of Ukrainian Ethnic Phraseology: Associative Field «A MAN IN THE SURROUNDING OF OTHER CREATURES». – Manuscript.

Thesis for obtaining the Candidate's Degree in Philology, speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 2016.

In this dissertation we trace the tendencies of development of phraseological units denoting the associative field «A MAN IN THE SURROUNDING OF OTHER CREATURES» based on ethnic phraseology as well as define the peculiarities of inner form of ethnic phraseological units and their role in the formation of the linguistic picture of the world. In this thesis the groups of the most productive phraseological units denoting the above mentioned associative field are singled out, etymology and sources of enrichment of certain layers of

phraseological units are defined, an attempt of lexicographical description of stable linguistic units denoting the phraseological field «A MAN IN THE SURROUNDING OF OTHER CREATURES» is made. We stick to the point that the main elements of ethnic phraseological units formation, which facilitate the identification of positive and negative people's character features on the basis of associative connections, are personification and imagery as well as the beliefs of the people.

General theoretical conclusions of the thesis provide the possibility for comprehensive analysis of role and place of ethnic phraseological units in the conceptual worldview. They will also facilitate the process of creating etymological, phraseological and ethnographic dictionaries.

Keywords: ethnic phraseological unit, zoological phraseological unit, phraseological unit, sacredness, inner form, ethnic symbol, phraseological worldview, associative parallels, phraseological field.

Підп. до друку 09.12.2016. Формат 60x84/16. Папір офс.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 1,16. Обл.-вид. арк. 1,25.
Тираж 100 пр. Замовлення № 182-1.

Видавець і виготівник
Національний авіаційний університет
03680. Київ – 58, проспект Космонавта Комарова, 1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05.07.2002